

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

LA INSTITUCIONALITZACIÓ DE L'APRENENTATGE SERVEI A LA UNIVERSITAT ESPANYOLA

- Soler Masó, Pere¹
pere.soler@udg.edu
- Albertín Carbo, Pilar¹
pilar.albertin@udg.edu
- Bellera Solà, Jaume¹
jaume.bellera@udg.edu
- Bonmatí Tomàs, Anna¹
anna.bonmati@udg.edu
- Heras Colàs, Raquel¹
raquel.heras@udg.edu
- Masgrau Juanola, Mariona¹
mariona.masgrau@udg.edu

(1) Universitat de Girona

Xarxa d'Aprenentatge Servei de l'Institut de Ciències de l'Educació Josep Pallach
C/ Castell de Peralada, 14 Baixos, 17071 Girona

1. **RESUM:** L'objectiu d'aquesta comunicació és analitzar el grau d'institucionalització de l'aprenentatge servei a les universitats espanyoles. Per fer-ho, es parteix de la rúbrica d'autoavaluació elaborada per Furco (2011). L'estudi s'ha realitzat mitjançant l'enviament d'un qüestionari electrònic i a partir de les respostes de vint professors d'universitats diferents que pertanyen a la Red Universitaria Española de Aprendizaje-Servicio (ApS-U). Els resultats indiquen, en general, un grau baix d'institucionalització d'aquesta pràctica educativa a les institucions espanyoles d'educació superior.
2. **ABSTRACT:** This communication presents the level of institutionalization of Service Learning at Spanish universities. The study is based on the self-assessment rubric for

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

universities developed by Furco (2011). Once studied the twenty answers of the electronic questionnaire sent to different universities which belong to the Spanish Network on Learning Service - Red Universitaria Española de Aprendizaje-Servicio (ApS-U) -, we can conclude that there is still a low level of institutionalization in such universities.

- 3. PARAULES CLAU:** aprenentatge servei, institucionalització, universitat espanyola, compromís amb la comunitat, avaluació / **KEYWORDS:** Service Learning, institutionalization, spanish university, community engagement, evaluation

4. DESENVOLUPAMENT

a) Objectius

La comunicació que es presenta pretén:

- 1) Mostrar quin és el procés i el grau d'implantació i institucionalització de l'aprenentatge servei a la universitat pública espanyola.
- 2) Reflexionar sobre l'estat de l'aprenentatge servei en l'àmbit universitari a partir de les dimensions de filosofia i missió, el paper dels docents, el paper dels estudiants, els socis comunitaris i el suport institucional.
- 3) Formular propostes que ajudin a millorar la posició i la consolidació d'aquesta metodologia en el context universitari.

b) Descripció del treball

1. L'aprenentatge servei com a metodologia i pràctica docent a les universitats espanyoles

L'aprenentatge servei (ApS), com a pràctica educativa que integra el servei a la comunitat en l'aprenentatge de continguts, competències, habilitats i valors, amb l'ajuda de la pràctica reflexiva, té una tradició important i un arrelament significatiu en molts països. A nivell

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

internacional, trobem un nombre important d'institucions com la *International Association for Research on Service-learning and Community Engagement*, que tenen com a finalitat l'estudi, la promoció i el desenvolupament de l'ApS.

En el cas d'Espanya, les primeres experiències d'ApS dins el sistema educatiu s'han generat fonamentalment en els nivells de Primària i Secundària. És durant els darrers anys que s'ha promogut i s'ha començat a implantar aquesta metodologia com un recurs excel·lent per treballar algunes de les competències pròpies de la formació universitària. A més, amb aquesta pràctica, s'obre una oportunitat extraordinària per donar resposta a l'anomenada tercera missió o funció social que ha de desenvolupar la universitat (Francisco i Moliner, 2010; Martínez, 2010; Ministerio de Educació, 2010; Soska *et al.*, 2010; Tapia, 2010): juntament amb la recerca i la docència, la universitat té la missió d'incidir en la transformació social del seu context. En darrera instància, tal com planteja Batlle (2013) es tracta de preguntar-nos quina és la finalitat última de l'educació, i més específicament, quina és la finalitat última de la universitat. En aquest sentit, la pràctica educativa a través de l'ApS és un recurs idoni, ja que es caracteritza per combinar processos d'aprenentatge amb la realització d'un servei a la comunitat, fet que implica necessàriament una responsabilització social per part de la universitat (tant per part del professor com dels estudiants). En la realització d'aquest servei, l'estudiant és l'agent sobre el qual s'articula tot el procés d'aprenentatge i la seva eina principal de treball és el projecte, el qual ha d'integrar una preparació acadèmica, una activitat de servei i una reflexió estructurada (Puig, 2009).

Malgrat hi ha coincidència a considerar l'ApS com un recurs a tenir en compte per a la docència universitària, el nivell d'implantació i consideració en les diferents universitats és molt desigual. Ja hi ha algunes experiències avançades (Marquès, 2011), però malauradament no són l'escenari més comú (Lucas i Martínez-Ordía, 2012). Conèixer aquesta situació i la consideració formal i explícita que té l'ApS en les diferents universitats ens ajuda a fer-nos un idea de la situació en la qual ens trobem i permet saber on adreçar-nos per tenir referents en determinats processos a implantar.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

2. L'estudi del grau d'institucionalització de l'ApS a les universitats

Aquesta aportació fa una primera aproximació al grau d'institucionalització de l'ApS a les universitats espanyoles a partir de la rúbrica que Andrew Furco va crear el 1998 i que va revisar i adaptar el 2003 (Furco, 2011). Hem tingut en compte també la traducció que en va fer al castellà Sebastián Zulueta¹; per tal d'aproximar-nos a la nostra realitat contextual, n'hem fet una adaptació terminològica que en facilita la comprensió i l'adequa al nostre sistema universitari. Hi hem fet també lleus modificacions estructurals per garantir la presència dels criteris en les tres etapes i finalment, la tercera etapa, l'hem redactada de forma més concreta tenint en compte el nostre context (vegeu l'annex).

L'estudi parteix de la tramesa d'aquesta rúbrica a informants clau seleccionats entre els membres que componen la Red Universitaria Española de Aprendizaje-Servicio (ApS-U). En aquest cas, tal com proposa el mateix Furco, optem per “tenir informants clau dins de la universitat i aplicar la rúbrica de forma individual, per desenvolupar l'autoavaluació dels esforços d'institucionalització del ApS a la universitat” (Furco, 2011:80).

La Red Universitaria Española de Aprendizaje-Servicio (ApS-U) va néixer impulsada per l'ICE de la Universitat de Barcelona i des de l'any 2010, amb caràcter anual, realitza una trobada sobre ApS en l'àmbit universitari. Aquesta xarxa té l'objectiu d'enfortir la col·laboració efectiva en l'àmbit de la docència, la investigació i l'acció social basada en l'ApS entre els seus membres i les institucions amb les quals treballen. Del col·lectiu que forma part d'aquesta xarxa, n'hem descartat totes les institucions i fundacions, malgrat puguin impartir màsters o docència i ens hem cenyit estrictament a les universitats.

¹ "Rúbrica de autoevaluación para la institucionalización del aprendizaje-servicio en la educación superior (revisión 2003)", de Andrew Furco, Universidad de Minnesota (EEUU). Traducción de Sebastián Zulueta (Pontificia Universidad Católica de Chile) en Educación Global Research. URL (30-4-14): <http://educacionglobalresearch.net/rubrica-de-autoevaluacion-para-la-institucionalizacion-del-aprendizaje-servicio-en-la-educacion-superior-revision-2003/>

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

Es tracta, per tant, d'una selecció intencional que pretén escollir aquelles persones que tenen un major coneixement de la situació en què es troba la seva universitat en relació a l'ApS, amb l'objectiu d'obtenir informació solvent.

Aquesta rúbrica es concep com una eina per determinar l'estatus de la institucionalització de l'ApS a les universitats a partir de les experiències portades a terme sota el paraigües d'aquesta pràctica educativa. La rúbrica està estructurada en cinc dimensions i cadascuna d'elles es desglossa en un nombre acotat de factors. En total es valoren vint-i-dos factors i en cada cas la valoració es realitza a partir de tres possibles escenaris o etapes en els quals es pot trobar la universitat:

- Etapa I. *Creació de massa crítica*: La universitat comença a reconèixer l'ApS i a construir-ne les bases de suport.
- Etapa II. *Construcció de qualitat*: La universitat es focalitza a assegurar el desenvolupament d'activitats d'ApS de qualitat, de manera que aquestes es prioritzen en relació a la quantitat.
- Etapa III. *Consolidació institucional*: La universitat té institucionalitzat l'ApS.

Entre els components que es valoren hi ha: l'existència d'una definició institucional de l'ApS, la presència de l'ApS en els pla estratègic universitari o en documents afíns, l'existència d'incentius i reconeixement dels docents que s'hi impliquen, la implantació de mecanismes de difusió i sensibilització de l'ApS en els estudiants, el reconeixement dels estudiants que en fan, la relació amb les socis comunitaris, l'existència d'un equip específic de treball, el suport administratiu o l'existència d'un pla d'avaluació de les pràctiques d'ApS.

La rúbrica s'ha fet arribar als enquestats mitjançant una aplicació informàtica de Google (google.doc amb la prestació de formularis) que garanteix la confidencialitat dels enquestats i alhora permet el tractament estadístic i quantitatiu de dades. En cada rúbrica

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

contestada es preveu la possibilitat que la persona que respongui pugui fer anotacions per comentar, explicar o concretar el motiu de l'avaluació que en fa.

Així doncs, els resultats obtinguts s'han tractat quantitativament, elaborant gràfics analítics sectorials i globals (segons els factors i les etapes) i s'han interpretat de forma qualitativa mitjançant el debat i la discussió del grup dels autors que signem aquesta comunicació i el recull dels comentaris de les persones que han respost el qüestionari. També s'han tingut en compte les aportacions dels enquestats, ja que han proporcionat informació rellevant sobre el grau d'institucionalització de l'ApS i sobre l'adequació de la rúbrica de Furco al nostre context. Incidim en la metareflexió sobre aquest estudi, ja que considerem que no es tracta d'un procés conclòs; és important establir les eines adequades per anar fent un seguiment els propers anys de l'evolució i el grau d'implantació de l'ApS a les universitats espanyoles.

Segons el portal Universia², a l'estat espanyol hi ha setanta-cinc universitats, de les quals quaranta-una (55%) tenen representació a la Red Universitaria Española de Aprendizaje-Servicio (ApS-U). Recordem que l'adhesió a aquesta xarxa la poden fer els professors a títol personal i no necessàriament les institucions. D'aquestes quaranta-una, trenta-dos (78%) van donar permís a la Red per facilitar-nos les seves dades per a l'estudi; i finalment, vint universitats van completar la rúbrica i ens la van retornar. Això representa un 49% de respostes de les universitats representades en la Red ApS-U i un 27% de les universitats que componen el sistema universitari espanyol.

c) Resultats, discussió i conclusions

Els resultats que es mostren tot seguit son una primera aproximació a les dades obtingudes a través dels qüestionaris rebuts per part dels professors implicats en la Xarxa ApS-U i que donen veu, en aquest cas, a vint universitats espanyoles diferents. El gràfic 1 recull de manera resumida els primers resultats en nombres absoluts a partir de les 20 rúbriques

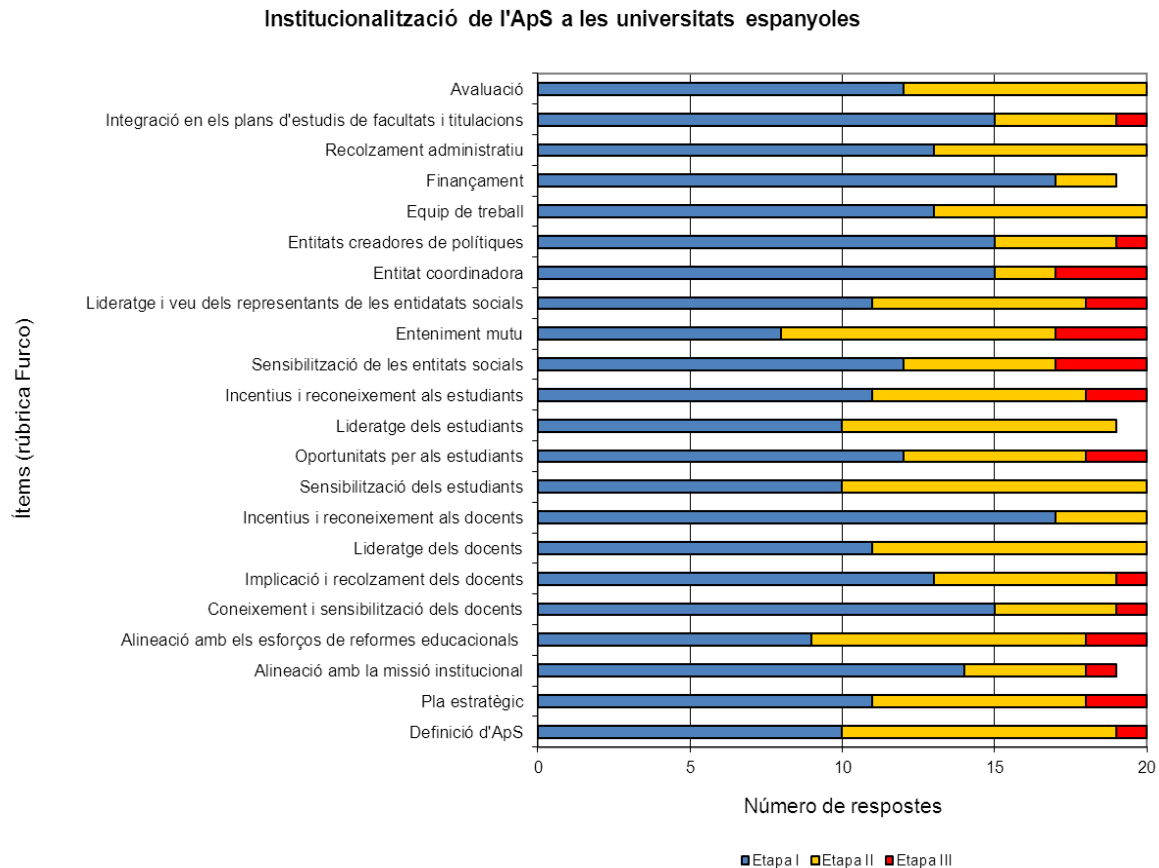
² www.universia.es

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

rebudes i que representen 20 universitats. En cada cas es valoren les diferents dimensions i aspectes que componen la rúbrica d'autoavaluació.

Gràfic 1. El grau d'institucionalització de l'ApS a les universitats espanyoles

En totes les dimensions d'avaluació les respostes majoritàries corresponen a l'etapa I – *Creació de massa crítica*–. Aquest fet, relacionant-lo amb la premissa que la pràctica d'ApS universitari a l'Estat espanyol és relativament recent, i comparant-la amb altres països en què està més instaurada, ens fa replantejar l'adequació d'aquest instrument d'avaluació en el nostre context universitari. Veiem la necessitat, per tant, de crear un instrument més adequat a la nostra realitat. Possiblement caldria parlar d'una etapa 0 de *desvinculació de l'ApS* en la que la universitat no reconeix l'ApS i pràcticament no el considera.

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

Un primer resultat a considerar és que hi ha un 45% de les universitats espanyoles que no tenen cap professor vinculat a la Red Española ApS-U. Els resultats obtinguts, per tant, molt probablement mostren l'escenari d'aquelles universitats més pròximes a aquesta metodologia. Amb tot, cal ressaltar que més de la meitat de les universitats espanyoles (el 55%) té professorat implicat i motivat en aquesta pràctica i està duent a terme projectes formatius de diferent abast i projecció. La valoració, estímul i reconeixement que tingui aquest professorat pot ser determinant per a l'extensió i implantació d'aquesta metodologia en les universitats espanyoles.

Encara que el ApS complementa diversos aspectes de la missió de la universitat, és rarament inclòs en la documentació institucional sobre aquest aspecte. Queda clar que pocs docents coneixen bé que és l'ApS i en què es diferencia del voluntariat, les pràctiques, la cooperació educativa o altres activitats d'aprenentatge experiencial. Hi ha, per tant, pocs impulsors encara d'aquesta pràctica dins el món universitari.

Sobresurten dues qüestions en les que hi ha un acord majoritari (85% de les universitats) en considerar l'avaluació pròpia de la fase més inicial (fase I). Es tracta de dos aspectes que posen èmfasi en l'absència de recursos específics: En primer lloc, els docents no són incentivats a involucrar-se en el ApS. El treball a partir del ApS no és reconegut de cap manera (avaluació de la docència, designació, promoció, etc.). En segon lloc, les activitats de ApS a la universitat són finançades principalment per recursos poc estables i procedents de fonts externes a la institució.

Són molt poques la avaluacions que consideren que en algun aspecte es troben en l'etapa III –*Consolidació institucional*–. La dimensió que té una millor avaluació en aquest sentit és la dimensió IV –*Participació i associació amb les entitats socials*– i també l'àmbit “Entitat coordinadora” de la dimensió V. Aquest fet reflecteix la bona entesa amb les entitats socials amb qui es treballa. Hi ha un grup significatiu d'universitats (30%) que considera que té una bona oferta de propostes d'ApS però que aquestes es concentren només en determinades titulacions i cursos. En un terç de les universitats avaluades hi ha també un

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

equip de treball amb responsabilitat per impulsar i institucionalitzar el ApS, però la seva dedicació és parcial i temporal, i mancada de recursos estables.

És clar que cal contrastar aquests resultats amb altres estudis que puguin partir de diferents instruments d'avaluació i arribar a més persones i universitats. En qualsevol cas, les dades obtingudes ens proporcionen una primera avaluació de la institucionalització del ApS a les universitats espanyoles i pensem que poden ser un bon punt de partida per avançar en la implantació d'aquesta pràctica a la universitat i alhora encetar també altres estudis de més abast.

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Batlle, R. (2013). *El aprendizaje-servicio en España: el contagio de una revolución pedagógica necesaria*. Madrid: PPC.

Francisco, A. i Moliner, L. (2010). El Aprendizaje Servicio en la Universidad: una estrategia en la formación de la ciudadanía crítica. *REIFOP*, 13 (4).

Furco, A. (2011). Rúbrica de autoevaluación para la institucionalización del aprendizaje-servicio en la educación superior (revisión 2003). *Educación Global Research*, 0, 77-88.

Lucas, S. i Martínez-Ordía, A. (2012, juliol). La implantación y difusión del Aprendizaje-Servicio en el contexto educativo espanyol. Retos de futuro de una metodología de enseñanza-aprendizaje para promover la innovación en la Educación Superior. *VII CIDUI: La universitat: Una institució de la societat*. Barcelona.

Marquès, M. (2011). L'aprenentatge servei a la Universitat Rovira i Virgili. *Temps d'Educació*, 41, 95-106.

Martínez, M. (Ed.) (2010). *Aprendizaje Servicio y responsabilidad social de las universidades*. Barcelona: Octaedro – ICE.

Ministerio de educación (2010). *Estrategia universidad 2015*. Gobierno de España. URL:

MODELS FLEXIBLES DE FORMACIÓ: UNA RESPOSTA A LES NECESSITATS ACTUALS

<http://www.mecd.gob.es/dctm/eu2015/2010-pdf-eu2015.pdf?documentId=0901e72b801ee2a4>

Puig, J.M. (Coord.) (2009). *Aprendizaje Servicio (ApS). Educación y compromiso cívico*. Barcelona: Graó.

Soska, T. M.; Sullivan-Cosetti, M. i Pasupuleti, S. (2010). Service Learning: Community Engagement and Partnership for Integrating Teaching, Research and Service. *Journal of Community Parctice*, 18: 2-3, 139-147.

Tapia, N. (2010). Calidad académica y responsabilidad social: el aprendizaje servicio como puente entre dos culturas universitarias. A Martínez, M. (Ed.) (2010). *Aprendizaje Servicio y responsabilidad social de las universidades*. Barcelona: Octaedro – ICE

ANNEX 1

Adaptació de la rúbrica d'autoavaluació del grau d'institucionalització de l'ApS a l'educació superior (Furco, 2002).

En castellà, tal i com es va enviar als informants.

DIMENSIÓN I: FILOSOFÍA Y MISIÓN DEL APRENDIZAJE SERVICIO

Un factor principal para valorar el grado de institucionalización del ApS es el desarrollo de una definición consensuada, a nivel de toda la universidad, que proporcione significado a estas prácticas, ayude a focalizarlas, y enfatice su utilidad y sentido. El grado de concreción de la definición va a condicionar qué actores participarán en la institucionalización y cuáles no; qué unidades de la universidad otorgarán recursos económicos o harán otras aportaciones; y el grado en que el ApS pasará a ser parte constituyente de la universidad.

	ETAPA I Creación de masa crítica	ETAPA II Construcción de calidad	ETAPA III Consolidación institucional
DEFINICIÓN DE ApS	No hay una definición a nivel de universidad sobre el ApS, no se conoce el término o se usa de forma difusa para describir diversas prácticas tanto experienciales como de servicio (voluntariado, cooperación, etc.)	Existe una definición del ApS en la universidad, pero hay algunas variaciones e inconsistencias en el uso y aplicación del término.	Existe una definición formal, aceptada y compartida. La definición es usada de modo específico y sistemático en la mayoría de las experiencias de ApS en la universidad.
PLAN ESTRATÉGICO	La universidad no tiene un plan oficial para impulsar el ApS.	Se han definido algunas estrategias a corto y medio plazo para el ApS, pero no han sido formalizadas ni acordadas en los órganos formales y de planificación oficial.	La universidad ha desarrollado un plan estratégico oficial para impulsar el ApS, con metas a corto y largo plazo.
ALINEACIÓN CON LA MISIÓN INSTITUCIONAL	Aunque el ApS complementa varios aspectos de la misión de la universidad, es raramente incluido en la documentación institucional sobre este aspecto.	El ApS es comúnmente mencionado en la documentación institucional, pero no está incluido en la misión oficial de la universidad ni en su plan estratégico.	El ApS está incluido en la misión oficial y/o el plan estratégico de la universidad y forma parte explícita de la documentación institucional.
ALINEACIÓN CON LOS ESFUERZOS DE REFORMAS EDUCACIONALES	El ApS se encuentra desvinculado de otros proyectos educativos de interrelación universidad-entidades sociales o de los proyectos de innovación universitaria.	El ApS está vinculado débilmente o informalmente con otros proyectos educativos universidad-entidades sociales o con proyectos de innovación educativa.	El ApS está vinculado formalmente con otros proyectos educativos universidad- entidades sociales o con proyectos de innovación educativa.

DIMENSIÓN II: APOYO E IMPLICACIÓN DE LOS DOCENTES EN EL APRENDIZAJE SERVICIO

Un factor esencial para evaluar la institucionalización del ApS en la universidad es el grado de implicación de los docentes en la implementación y apoyo de esta práctica.

	ETAPA I Creación de masa crítica	ETAPA II Construcción de calidad	ETAPA III Consolidación institucional
CONOCIMIENTO Y SENSIBILIZACIÓN DE LOS DOCENTES	Muy pocos docentes conocen qué es el ApS o comprenden en qué medida es diferente al voluntariado, a las prácticas, a la cooperación o a otras actividades de aprendizaje experiencial.	Un número adecuado de miembros de las facultades y titulaciones de la universidad conocen qué es el ApS y comprenden en qué medida es diferente al voluntariado, a las prácticas, a la cooperación o a otras actividades de aprendizaje experiencial.	La mayoría de los miembros de las facultades y titulaciones de la universidad conocen qué es el ApS y pueden establecer las diferencias que esta práctica tiene con otras propuestas de aprendizaje experiencial.
IMPLICACIÓN Y APOYO DE LOS DOCENTES	Pocos docentes son partidarios o defensores del ApS. Pocos lo aplican en sus asignaturas. Las prácticas de ApS son respaldadas por un reducido número de docentes.	Si bien un número satisfactorio de docentes respaldan el ApS, pocos de ellos son partidarios que forme parte de la misión general de universidad ni lo incluyen en sus prácticas. Hay pocos docentes influyentes involucrados en el ApS.	Un número substancial de docentes influyentes utilizan el ApS para su docencia, lo promueven y apoyan su inclusión en la misión general de la universidad y en el trabajo profesional de los docentes.
LIDERAZGO DE LOS DOCENTES	Ninguno de los docentes más influyentes de la universidad lidera la promoción del ApS en la universidad.	Hay un reducido número de docentes influyentes que lideran el esfuerzo, las prácticas y el discurso en ApS en la propia universidad.	Un grupo amplio de docentes influyentes son líderes y promotores del ApS en la universidad.
INCENTIVOS Y RECONOCIMIENTO A LOS DOCENTES	En general, los docentes no son incentivados a involucrarse en el ApS. El trabajo a partir del ApS no es reconocido de ninguna manera (evaluación de la docencia, designación, promoción, etc.).	Se incentiva a los docentes a involucrarse en el ApS (con pequeños fondos, el reconocimiento en el plan docente, etc.) pero esta práctica no es reconocida en los procesos de evaluación, designación y promoción.	Los docentes que están involucrados en el ApS reciben reconocimiento por ello durante los procesos de evaluación, designación y promoción. Los docentes reciben diversos incentivos para estimular esta práctica (pequeños fondos, reconocimiento en el plan docente, etc.)

DIMENSIÓN III: APOYO E IMPLICACIÓN DE LOS ESTUDIANES EN EL APRENDIZAJE SERVICIO

Un elemento decisivo para calibrar la institucionalización del ApS es analizar si los estudiantes son conscientes de la oferta de ApS en su universidad, así como las oportunidades que tienen de desempeñar roles de liderazgo en el desarrollo de estas prácticas.

	ETAPA I Creación de masa crítica	ETAPA II Construcción de calidad	ETAPA III Consolidación institucional
SENSIBILIZACIÓN DE LOS ESTUDIANTES	No hay mecanismos extendidos en toda la universidad para informar a los estudiantes de la oferta de ApS: ni de los recursos ni de las oportunidades que tienen a su disposición.	Hay algunos mecanismos para informar a los estudiantes de la oferta de ApS, y de los recursos y oportunidades que tienen a su disposición. Estos mecanismos son esporádicos y concentrados sólo en algunas facultades, centros o titulaciones.	Se dispone de mecanismos coordinados de información extendidos en toda la universidad (listados de ApS en la programación de las clases, catálogos de cursos, etc.). Se facilita la difusión de los recursos y se promueve la sensibilización de los estudiantes respecto a las oportunidades que ofrece el ApS.
OPORTUNIDADES PARA LOS ESTUDIANTES	Existen pocas oportunidades de realizar ApS. Muy pocas asignaturas incorporan esta práctica.	Las opciones de ApS en las que el servicio está integrado en la esencia de los cursos se limitan a ciertos perfiles de estudiantes (últimos cursos, titulaciones concretas, etc.)	Las opciones y oportunidades para los estudiantes de realizar ApS están disponibles en distintas áreas académicas y en diferentes facultades y niveles académicos.
LIDERAZGO DE LOS ESTUDIANTES	Hay pocas oportunidades –o ninguna- para que los estudiantes tomen roles de liderazgo en el fomento del ApS en sus titulaciones o en la universidad.	Hay un número limitado de oportunidades en las que los estudiantes toman roles de liderazgo para fomentar el ApS en sus titulaciones o en la universidad.	Se encoraja e incentiva a los estudiantes a convertirse en embajadores del ApS en sus titulaciones y en toda la universidad.
INCENTIVOS Y RECONOCIMIENTO A LOS ESTUDIANTES	La universidad no tiene ni mecanismos formales (catálogo de cursos, certificados, etc.) ni informales (información en revistas, etc.) que incentiven a los estudiantes a participar en prácticas de ApS; ni hay tampoco mecanismos para que se les reconozca su participación.	La universidad ofrece algunos incentivos y reconocimientos informales para fomentar la participación de los estudiantes en el ApS, pero hay pocos o ningún incentivo o reconocimiento formal.	La universidad tiene mecanismos formales que incentivan y reconocen la participación de estudiantes en prácticas de ApS (catálogo de cursos, certificados académicos, etc.)

DIMENSIÓN IV: PARTICIPACIÓN Y ASOCIACIÓN CON LAS ENTIDADES SOCIALES

Un factor determinante para determinar el grado de institucionalización del ApS son las relaciones colaborativas que establece la universidad con las entidades sociales y la difusión que hace entre sus representantes del ApS (de su idiosincrasia y de la posibilidad de llevarla a la práctica de modo conjunto).

	ETAPA I Creación de masa crítica	ETAPA II Construcción de calidad	ETAPA III Consolidación institucional
SENSIBILIZACIÓN DE LAS ENTIDADES SOCIALES	Pocas entidades sociales de la universidad son conscientes de las metas que la universidad tiene con respecto al ApS y las posibilidades de esta práctica.	Algunas de las entidades sociales con las que trabaja la universidad son conscientes de las metas que la universidad tiene respecto al ApS y las posibilidades de esta práctica.	La mayoría de las entidades sociales con las que trabaja la universidad son conscientes de las metas que la universidad tiene respecto al ApS y las posibilidades de esta práctica.
ENTENDIMIENTO MUTUO	Las entidades sociales y la universidad comprenden muy vagamente las necesidades del otro, los cronogramas, los objetivos, los recursos y las capacidades que cada uno se plantea o posee para desarrollar prácticas de ApS.	Hay ciertos puntos de acuerdo entre las entidades sociales y la universidad, en torno a las necesidades del otro, los cronogramas, los objetivos, los recursos y las capacidades que cada uno se plantea o posee para desarrollar prácticas de ApS.	Tanto la universidad como las entidades sociales son conscientes y están sensibilizadas sobre las necesidades del otro, los cronogramas, los objetivos, los recursos y las capacidades que cada uno se plantea o posee para desarrollar prácticas de ApS. Hay un amplio acuerdo entre los objetivos de ambas partes.
LIDERAZGO Y VOZ DE LOS REPRESENTANTES DE LAS ENTIDADES SOCIALES	Existen pocas oportunidades para que los representantes de las entidades sociales tomen roles de liderazgo en el fomento del ApS. No son invitados periódicamente a expresar las necesidades de sus organizaciones ni se cuenta con ellos para captar estudiantes o profesores.	Los representantes de las entidades sociales ejercen el liderazgo esporádicamente. Pocas veces se les invita a expresar las necesidades de sus organizaciones o se cuenta con ellos para captar estudiantes o profesores.	Un número importante de representantes de las entidades sociales son formalmente invitados para expresar sus necesidades específicas y para captar estudiantes y profesores. Un número considerable de estos representantes ejercen roles de liderazgo en las prácticas de ApS.

DIMENSIÓN V: APOYO INSTITUCIONAL AL APRENDIZAJE SERVICIO

Una dinámica fundamental que hay que tener en cuenta para analizar el grado de institucionalización del ApS es el apoyo sustancial, la financiación y la aportación de los medios necesarios para llevar a cabo buenas prácticas de ApS por parte de la universidad.

	ETAPA I Creación de masa crítica	ETAPA II Construcción de calidad	ETAPA III Consolidación institucional
ENTIDAD COORDINADORA	No hay una entidad coordinadora que abarque toda la universidad que ofrezca ayuda, soporte u orientación en la implementación del ApS.	Existe una entidad coordinadora del ApS para toda la universidad pero su labor no es exclusiva para estas prácticas o provee servicios sólo a algunos sectores de la universidad.	Existe una entidad coordinadora del ApS para toda la universidad. Se dedica principalmente a asistir a los diferentes actores que implementan, desarrollan e institucionalizan el ApS.
ENTIDADES CREADORAS DE POLÍTICAS	Los órganos que toman decisiones en la universidad no reconocen el ApS como un objetivo educacional esencial de la universidad.	Los órganos que toman decisiones en la universidad reconocen el ApS como un objetivo educacional esencial de la universidad, pero no han desarrollado políticas oficiales al respecto.	Los órganos que toman decisiones en la universidad reconocen el ApS como un objetivo educacional esencial de la universidad y han desarrollado políticas oficiales.
EQUIPO DE TRABAJO	No hay un equipo de trabajo en la universidad que tenga como primera responsabilidad impulsar e institucionalizar el ApS.	Hay un equipo de trabajo en la universidad con responsabilidad para impulsar e institucionalizar el ApS, pero su dedicación es parcial y temporal, y es financiado con fondos de corto plazo o externos.	La universidad contrata y financia un número apropiado de personal permanente que entiende el ApS y posee cargos apropiados que pueden influir en el impulso e institucionalización del ApS.
FINANCIACIÓN	Las actividades de ApS en la universidad son financiadas principalmente por recursos poco estables y procedentes de fuentes externas a la universidad.	Las actividades de ApS en la universidad son financiadas por recursos poco estables y procedentes de fuentes externas a la universidad pero también por recursos más sólidos y estables.	Las actividades de ApS en la universidad son financiadas por recursos sólidos y estables.
APOYO ADMINISTRATIVO	Los máximos responsables administrativos de la universidad poseen poco o nulo conocimiento del ApS, confundiéndolo frecuentemente con otras prácticas como el voluntariado o las prácticas externas.	Los máximos responsables administrativos de la universidad conocen el ApS, pero dedican pocos recursos a que se visibilice y sea una parte importante de la universidad.	Los máximos responsables administrativos de la universidad entienden y apoyan el ApS, y cooperan activamente para visibilizarlo y convertirlo en una parte importante de la universidad.
INTEGRACIÓN EN LOS PLANES DE ESTUDIOS DE FACULTADES Y TITULACIONES	Pocas facultades o titulaciones reconocen al ApS como una parte de sus programas académicos formales.	Varias facultades o titulaciones ofrecen oportunidades y cursos de ApS, pero estas no son parte del programa formal de la titulación.	Un elevado número de facultades y titulaciones ofrecen oportunidades de ApS como parte de los programas académicos de las distintas titulaciones.
EVALUACIÓN	No hay proyectos organizados de evaluación que busquen sistematizar el número y la calidad de las actividades de ApS que se realizan en la universidad.	Hay alguna iniciativa de evaluación del ApS en la universidad pero no cubre la totalidad de la institución.	Hay un plan de evaluación para sistematizar el número y la calidad de las actividades de ApS que se llevan a cabo en la universidad, y se aplica regularmente.